

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ТУРЕЦЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ

Авторка:

Марина Воротнюк, к.політ.н., член правління Ради зовнішньої політики «Українська призма», асоційований співробітник RUSI (Лондон)

Росія залишається стратегічним партнером Туреччини – незважаючи на війну проти України та реакцію Заходу, Туреччина не оцінює Росію як загрозу на стратегічному рівні. Політичний дискурс Анкари щодо російської агресії проти України кардинально відрізняється від сприйняття природи цієї війни іншими союзниками України. Балансування залишається наріжним каменем політики Туреччини в Чорному морі та між Росією та Заходом, в цілому. Сподівання, що Туреччина почне брати активнішу участь в політиці НАТО щодо стримування Росії, не справдилось. Не зважаючи на те, що в рамках НАТО ТР приєдналась до всіх рішень та політик щодо посилення потужностей Альянсу в Чорному морі, деякі рішення турецького уряду (такі як гальмування процесу приєднання Фінляндії та Швеції до НАТО, створення групи з протимінної діяльності в Чорному морі без України та не під командуванням НАТО) грали на руку російським інтересам. Намагання Туреччини проводити автономну політику в Чорному морі означають, що проблеми координації безпекових кроків на регіональному рівні задля стримування Росії залишаються актуальними для України в середньостроковій перспективі.

Російсько-турецькі відносини є ключовим елементом регіонального безпекового порядку в Чорному морі. Дихотомію турецького підходу до Чорного моря демонструє той факт, що Турецька Республіка (ТР), не зважаючи на російський ревізіонізм та спроби зруйнувати регіональний порядок, розвиває стратегічне партнерство як з Україною, так і з Росією. Попри членство Туреччини в НАТО та відкрите протистояння між Росією та трансатлантичною спільнотою після анексії Росією Криму у 2014 році, Росія і Туреччина продовжують розвивати та зміцнювати багатовимірне стратегічне партнерство на основі просування російсько-турецького регіонального кондомініуму. Наратив Туреччини, який наголошує на регіональній власності Чорного моря (regional ownership) та на тому, що більша роль НАТО (і зокрема Сполучених Штатів) є невинуватою, значною мірою відповідає баченню, яке просуває Росія. Турецько-

російські відносини також відображають усталені довгострокові спільні інтереси обох сторін, зокрема в енергетиці та торгівлі.

Хоча спільним знаменником між Анкарою та Москвою є позиція щодо обмеження ролі зовнішніх сил у Чорному морі, обидві країни виступають водночас конкурентами за регіональний вплив. Поза Чорним морем, російська та турецька політики у Сирії та Лівії були діаметрально протилежними. Ці конфлікти ніколи не призвели до відкритого протистояння між двома акторами, оскільки обидві країни були готові компартменталізувати свої відносини та поважати «червоні лінії» одна одної.

Російсько-турецькі відносини часто характеризують як транзакційні та компартменталізовані. В останні десятиліття, російсько-турецькі відносини поглибились до стану визнаного стратегічного партнерства, яке одночасно співіснує з конкуренцією між двома гравцями. У результаті їх двосторонні відносини часто називають «кооперативним суперництвом», «конкурентним співробітництвом» або «змагальною співпрацею», що відображає гібридну природу російсько-турецького тандему.

Реакція Туреччини на війну Росії проти України: акт балансування

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило Туреччину в складне становище у визначенні майбутньої траєкторії її відносин з Росією. Реакція Анкари на повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році включала підтримку України, зокрема, закриття проток Босфор і Дарданелли для воюючих сторін – України та Росії, а також країн, що не мають вихід в Чорне море, згідно з Доктриною Монтре від 1936 року. Це не дало змогу Росії посилити свій Чорноморський флот за рахунок своїх інших флотів, що є важливим внеском в обороноспроможність України. Вважається, що це рішення зберегло рівновагу в Чорному морі та було в інтересах саме України.

Але російська повномасштабна агресія не вплинула на характер російсько-турецької взаємодії. Туреччина дистанціювалась від заходів своїх західних союзників, не приєдналась до міжнародних санкцій проти Росії та не закрила свій повітряний простір для російських літаків. Більше того, після початку війни президенти В.Путін і Р.Т.Ердоган заявили про домовленість продовжувати та поглиблювати свою стратегічну співпрацю.

Після початку повномасштабної агресії Росії проти України, Туреччина зіткнулася зі зростаючим тиском з боку своїх західних партнерів, які наголошували на необхідності відійти від попереднього підходу гнучкого балансування і перейти до більш тісного співробітництва щодо підтримки зусиль Альянсу щодо стримування Росії. Рядом турецьких експертів наголошувалось, що політика Туреччини щодо Росії має бути переглянута, а політика балансування може виявитись шкідливою для турецьких національних інтересів. Криза у відносинах між Росією та Заходом може стати

можливістю для Туреччини відновити свою євроатлантичну орієнтацію та відновити свою центральну роль безпеки в Альянсі після років відчуження.

Але останні два роки показали, що балансування залишається основним підходом Туреччини, а її особлива роль у регіоні в контексті війни Росії проти України розглядається турецькими політиками як розмінна монета у відносинах із Заходом. Анкара вважає, що вона змогла посилити свій вплив саме завдяки продовженню політики балансування та відхід від цієї політики не принесе суттєвих дивідендів.

Водночас часто наголошується, що політика Туреччини не передбачає рівновіддаленість між двома конфліктуючими сторонами. Турецька позиція часто характеризується як проукраїнська – Туреччина підтримує територіальну цілісність України як фундаментальну передумову стабільності в регіоні, була одним з перших українських союзників, хто постачав Україні летальну зброю. Більш коректним формулюванням позиції Анкари є те, що Туреччина намагається проводити проукраїнську політику, яка водночас не є відкрито антиросійською.

Україна є стратегічним партнером Туреччини у стримуванні експансіонізму Росії в Чорноморському регіоні. Відносини Туреччини з Україною спрямовані на те, щоб врятувати залишки порушеної рівноваги в Чорному морі та стримати російські ревізіоністські амбіції. Найбажанішим для Туреччини є сценарій, за якого Росія «стікає кров'ю в Україні» та не є в змозі перешкоджати регіональним амбіціям Туреччини. Але позиція Туреччини полягає в тому, щоб запобігти як поразці, так і перемозі Росії. Така кардинальна розбіжність в сприйнятті стратегічних інтересів в Чорному морі не може не впливати на українсько-турецьку співпрацю – Туреччина не є охочою підтримувати українські ініціативи, спрямовані на ізоляцію Росії.

Туреччина не бачить прямої загрози своїм інтересам через дії РФ. Навпаки, війна надала Анкарі можливість зміцнити свою міжнародну позицію та виступити посередником між Росією та Україною, так само як вона традиційно позиціювала себе посередником між Росією та Заходом. З 2014 року Туреччина претендує на роль «мосту» між Росією та трансатлантичною спільнотою, аргументує, що її відносини з Росією та західним альянсом не є несумісними.

Після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року декілька раундів переговорів між Москвою та Києвом були проведені в Туреччині. Анкара також допомагала Києву з поверненням українських полонених з Росії. Анкара та ООН виступили посередником у Чорноморській зерновій ініціативі, яка діяла протягом одного року, доки Росія не вийшла з неї в липні 2023 року. Попри те, що деякі ініціативи Туреччини, такі як зернова угода та сприяння обміну полоненими, були ефективними, її зусилля щодо сприяння мирному врегулюванню на ранніх стадіях

війни зазнали невдачі, оскільки Москва продовжувала своє вторгнення та розглядала переговори лише як додатковий засіб примусу.

Взаємозалежність та конвергенція між Росією та Туреччиною

Турецько-російські відносини будуються на взаємозалежності між двома країнами, яка є структурною та довгостроковою. Протягом останніх десятиліть, прагнучи розвинути стратегічну автономію від Заходу, Туреччина поглибила свою системну залежність від Росії. Хоча Туреччину часто називають непропорційно залежною від Росії, насправді остання також значною мірою покладається на Туреччину, особливо у світлі своєї дедалі більшої міжнародної ізоляції.

Політична близькість

ТР та Росію пов'язує відданість кондомініумному підходу, що диктує координацію дій щодо підтримання регіонального порядку – на противагу багатосторонньому підходу (мультилатералізму) під проводом Заходу. Обидві держави [зациклені](#) на самодостатності, суверенітеті та привілейованій ролі на своїх постімперських просторах. Політичні порядки в кожній країні також будуються на персоналіях сильних лідерів. Російсько-турецькі політичні відносини ґрунтуються на [особистій дипломатії](#) двох президентів і близькості між двома авторитарними лідерами, а також дещо подібних стратегічних культурах.

Турецькі та російські політичні еліти – та суспільство в цілому – також мають подібне розуміння українсько-російського конфлікту. Попри засудження Туреччиною агресії Росії та відмову Анкари визнати окуповані Росією території, її офіційний політичний дискурс щодо війни проти України разюче повторює російський наратив. Публічний дискурс у Туреччині розглядає російську агресію як результат змагання між великими державами та відповідь Росії на експансіонізм Заходу, а не як несправедливу та неспровоковану війну проти України. За результатами [опитування](#), проведеного у вересні 2022 року, лише 21% опитаних турецьких респондентів вважали, що Росія несе основну відповідальність за війну в Україні, а 46% сказали, що Україна та Росія несуть однакову відповідальність. Україна в цьому випадку є заручником традиційного та глибоко вкоріненого антивестернізму та антиамериканізму турецького суспільства.

Економічний і безпековий виміри

З 2014 року, коли були запроваджені міжнародні санкції проти Росії, Туреччина цілеспрямовано критикувала санкції як інструмент зовнішньої політики. Анкара є єдиною країною НАТО, яка утримується від їх запровадження. Після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року позиція Туреччини не змінилася. Туреччина допомагає Росії обходити міжнародні санкції і послаблює ефект

міжнародної ізоляції РФ. Така позиція Туреччини, безсумнівно, призвела до сприйняття останньої в Росії [як найближчого російського друга і союзника](#), поряд з Білоруссю, Китаєм, Венесуелою та Сирією.

В енергетичній сфері Туреччина є суттєво залежною від Росії та ніколи не намагалась системно позбутись цієї залежності. У 2021 році Туреччина [імпортувала](#) близько 45% природного газу з Росії. Як країна-транзитер енергії, Туреччина відіграє подвійну роль: транспортує російський газ до Європи через російський трубопровід «Турецький потік», але також здійснює транзит азербайджанського газу до Європи через Трансанатолійський трубопровід і підтримує Південний газовий коридор як альтернативний маршрут постачання газу. Таким чином, Туреччина одночасно бере участь в енергетичних проєктах Росії та конкурує з ними.

Росія також буде першу в Туреччині атомну електростанцію в Аккую, яку називають найбільшим проєктом в історії російсько-турецьких відносин і першим у світі проєктом електростанції, реалізованим за моделлю «build-own-operate» (частка «Росатому» [становить](#) 99,2%).

Однією з найбільш значущих угод, яку уклали Росія і ТР, була покупка Туреччиною російської системи протиповітряної оборони С-400. Придбання цієї системи радикально вплинуло на відносини Туреччини зі Сполученими Штатами та іншими союзниками. США ввели санкції проти Туреччини відповідно до Закону про протидію супротивникам Америки за допомогою санкцій (CAATSA) і виключили Анкару з реалізації програми винищувачів F-35. Анкара не наважується активувати систему через ризик подальших санкцій.

Конкуренція та джерела напруги між Туреччиною та Росією

Хоча на багатьох треках російські та турецькі інтереси є тотожними (здебільшого що стосується недопущення більшої ролі Заходу в Чорному морі), російсько-турецькі відносини характеризуються також численними конфліктними питаннями. За останнє десятиліття Росія і Туреччина декілька разів були на порозі ескалації чи навіть радикального загострення відносин. В результаті інциденту у 2015 році, коли турецька авіація збила російський літак Су-24 над турецько-сирійським кордоном, відносини між двома країнами були на короткий час загострені, але згодом налагоджені. У лютому 2020 року під час обстрілу російською авіацією сирійського Ідлібу загинули 34 турецьких військових. Попри те, що це була найбільша втрата військового персоналу під час операції за кордоном за останні п'ятдесят років, турецький уряд утримався від відкритої ідентифікації Москви як нападника і намагався применшити значення інциденту. Хоча ймовірність подібних інцидентів у майбутньому

зберігається, обидві сторони традиційно демонструють гнучкість щодо врегулювання конфліктів.

Членство Туреччини в НАТО

Структурне суперництво між Росією та Туреччиною, викликане їхньою приналежністю до протиборчих альянсів безпеки та вирішенням конкурентних геополітичних завдань, залишається головним фактором напруги між двома акторами. Членство Туреччини в НАТО завжди було та залишається головним стримувальним фактором для появи беззастережного партнерства між Туреччиною та Росією. Водночас членство Туреччини в НАТО є причиною того, чому Росія цілеспрямовано співпрацює з Туреччиною та використовує двосторонні зв'язки для підриву трансатлантичної єдності.

Незважаючи на антизахідну риторику, економічні та безпекові інтереси Туреччини невіддільні від Заходу. НАТО залишається наріжним каменем безпекової ідентичності ТР. Країна розміщує кілька командувань НАТО та базу в Інджирліку, а також бере участь у морських операціях НАТО та зусиллях зі стабілізації. Після 2014 року Туреччина інвестувала значні ресурси у свої збройні сили та посилила співпрацю в галузі безпеки з Україною та Грузією, зокрема підтримуючи їхні прагнення до членства в НАТО. Турецькою стороною часто наголошується, що з 2014 року Анкара послідовно [підтримує та імплементує](#) всі заходи та рішення Альянсу, спрямовані на посилення оборони та безпеки НАТО. Турецькі експерти часто [наголошують](#) на тому, що, хоча Туреччина могла опосередковано посилити позиції Москви через невведення санкцій, вона відіграє більш значущу роль на оперативному та тактичному рівнях, допомагаючи оборонним зусиллям України та позиціям НАТО в регіоні.

Гегемоністські прагнення у регіоні

З початку 1990-х років Туреччина активно просуває свої інтереси на Південному Кавказі та в Центральній Азії – регіонах, які Росія вважає частиною своєї сфери привілейованого впливу. Ця конкуренція залишається динамічним і потенційно конфліктним аспектом турецько-російських відносин. Туреччина намагається скористатись тим, що Росія втрачає свій вплив в цих регіонах в контексті війни в Україні, та прагне обмежити російський ревізіонізм, [посилюючи свою присутність](#) у цих регіонах.

На Південному Кавказі Туреччина підтримує Азербайджан – сторону-переможця у війні за Нагірний Карабах – і прагне більш рівномірного розподілу впливу в регіоні. Позиції Росії на Південному Кавказі через війну в Україні та нівелювання її гарантій безпеки для Вірменії були суттєво підірвані. Останні спроби Туреччини нормалізувати відносини з Вірменією та адвокація ідеї платформи регіонального співробітництва, що

об'єднує три держави Південного Кавказу плюс Росію, Туреччину та Іран, є свідченням прагнення Туреччини вийти за рамки ролі «меншої» потуги в субрегіоні.

Останніми роками Туреччина веде активний дипломатичний [діалог з державами Центральної Азії](#), вивчаючи можливості поглиблення зв'язків у сфері торгівлі, енергетики та транспорту, а також постачання продуктів турецької оборонної продукції. Це сигналізує про нову стратегію проникнення в регіон, де Туреччина традиційно була в тіні Росії та Китаю.

У Сирії Туреччина та Росія також підтримують різні протиборчі сторони, що призводило до прямого фізичного зіткнення турецьких і російських військових на полі бою. Закриття Туреччиною Босфору та Дарданелл у 2022 році [ускладнює](#) проєкцію сили Росії у Східному Середземномор'ї та обмежує присутність останньої в Сирії та Лівії.

Висновки

Турецьке стратегічне мислення щодо Чорноморського регіону не зазнало кардинальних змін після початку повномасштабної агресії Росії проти України. Головний принцип турецької зовнішньої політики – балансування – продовжує залишатись наріжним каменем турецького підходу до регіону. Попри радикальні зміни регіонального безпекового порядку в Чорному морі, спричинені агресією та ревізіонізмом РФ, Анкара зберігає кондомініумний підхід до Росії та підтримує існуючу делікатну рівновагу у їхніх відносинах. Акт балансування приносить свої дивіденди у короткостроковій перспективі – турецька влада отримує економічні прибутки від співпраці з Росією та міжнародне визнання своєї позиції посередника між Україною та Росією.

Існує багато сфер, де інтереси Туреччини, з одного боку, та України, з іншого, збігаються, зокрема щодо відновлення регіональної безпеки в Чорному морі та використання транзитного потенціалу регіону. Однак існують серйозні відмінності у сприйнятті природи загроз і бажаної політики щодо їх усунення.

Напружені відносини між Туреччиною і Заходом та бажання Анкари розвивати «стратегічну автономію» не дозволяють ефективно координувати зусилля навіть у сферах, де спільні дії є в інтересах всіх гравців. Україна та західні партнери мають обмежений вплив на сприйняття та реалізацію Туреччиною своїх національних інтересів у Чорноморському регіоні. Співпраця з Росією розглядається Анкарою як така, що поглиблює турецьку стратегічну автономію у відносинах з Заходом, а більш тісна координація із західними союзниками – як посягання на цю автономію.

Туреччина є вагомим стратегічним партнером України, співпраця з яким має важливе значення як для майбутнього припинення російської військової агресії, так і більш широких завдань стабілізації безпекової ситуації в Чорному морі та побудови нового регіонального порядку після припинення війни. Але турецькі стратегічні інтереси не ідентичні українським. Українське та турецьке бачення нового безпекового порядку в Чорному морі значно відрізняються. Турецькі експерти здебільшого визнають нові реалії, що ідея «регіональної власності» – недопущення більшої присутності НАТО в Чорному морі через більшу присутність зовнішніх сил, позарегіональних держав – зазнала поразки. Але в пошуках інших форматів регіональної співпраці, ідея щодо більшої присутності НАТО в регіоні, близька Києву, Туреччиною підтримана не буде, не зважаючи на війну.

Свідченням того, що Туреччина просуває лише безпекові ініціативи в Чорному морі, які не сприймаються як такі, що кидають виклик Росії, є група з протимінної діяльності (Black Sea Mine Countermeasures Task Group) за участі Туреччини, Румунії та Болгарії, створена у січні ц.р. Анкара відхилила пропозиції створення цієї групи під командуванням НАТО, запрошення спеціалістів інших країн-членів НАТО та обмежила коло учасників до трьох країн регіону. Її заперечення проти участі України та поширення дії цієї операції за межі територіальних вод трьох країн-учасниць є ознакою доволі негнучкого підходу Анкари до регіональної безпекової співпраці.

Анкара несхвально сприймає ті безпекові ініціативи, які можуть виглядати як відверта конфронтація та призвести до ескалації з Росією. Це також пояснює підхід Туреччини щодо надання Україні гарантій безпеки. Український підхід до регіональної системи безпеки базується на необхідності покрити регіон двосторонніми та багатосторонніми угодами щодо підтримки України та гарантій безпеки ([Kyiv Security Compact](#), Група Размусена-Єрмака). Туреччина не приєдналась до Спільної декларації країн Великої сімки щодо надання Україні гарантій безпеки (липень 2023 року).

Намагання Туреччини проводити автономну політику в Чорному морі означають, що проблеми координації безпекових кроків та стримування Росії на регіональному рівні залишаються актуальними для України в середньостроковій перспективі.

© Рада зовнішньої політики «Українська призма»

Авторка:

Марина Воротнюк



Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

Рада зовнішньої політики «Українська призма»

Тел.: +380935788405

Е-mail: info@prismua.org

<http://prismua.org/>